

Dopuszczalność stosowania podstępów przez rzecznika dyscyplinarnego podczas przesłuchania obwinionego w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów

The admissibility of the use of deception by the disciplinary ombudsman during the interrogation of the accused in the disciplinary proceedings of police officers

Допустимость использования дисциплинарным уполномоченным уловки в ходе допроса обвиняемого в дисциплинарном производстве в отношении сотрудников полиции

Допустимість застосування підступу дисциплінарним речником під час допиту обвинувачених у дисциплінарному провадженні поліцейських

MARTA JASIŃSKA

Dr, Uniwersytet Szczeciński

e-mail: marta.jasinska@usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-2889-0362>

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest przedstawienie zagadnienia możliwości zastosowania podstępów podczas przesłuchania policjanta przez rzecznika dyscyplinarnego w ramach prowadzonego postępowania dyscyplinarnego. Kwestia odpowiedzialności dyscyplinarnej policjantów nie budzi wątpliwości, gdyż Policja jako zawód zaufania publicznego musi spełniać wyższe standardy moralne. Dlatego też występowanie tego rodzaju odpowiedzialności jest zasadne. Należy jednak pamiętać, że prowadzenie postępowania dyscyplinarnego nie może być dowolne, musi podlegać gwarancjom konstytucyjnym. Pierwszą kwestią, która została zbadana, jest możliwość odpowiedniego zastosowania przepisów Kodeksu postępowania karnego dotyczących warunków przesłuchania obwinionego, jako że ustawa resortowa w tym zakresie milczy, a odesłanie w niej zawarte do przepisów K.p.k. jest ograniczone i nie zawiera uregulowań w tym zakresie. Posłużono się metodą dogmatyczno-prawną, która doprowadziła do sformułowania wniosku, że na zasadach analogii legis dopuszczalne jest odpowiednie stosowanie przepisów o przesłuchaniu obwinionego z K.p.k. do postępowania dyscyplinarnego policjantów, a co za tym idzie, zdaniem autorki, możliwe jest stosowanie podstępów w sposób limitacyjny, uzależniony od indywidualnej sprawy.

Słowa kluczowe: podstęp, odpowiednie stosowanie, postępowanie karne, odpowiedzialność dyscyplinarna

Summary: The subject of this article revolves around the issue of the admissibility of the use of deception during the interrogation of a police officer by a disciplinary ombudsman in the course of disciplinary proceedings. The issue of the disciplinary responsibility of police officers is not in question, as the police – as a profession of public trust – must meet higher moral standards. Therefore, the existence of this type of accountability is justified. Nevertheless, it is important to remember that the conduct of disciplinary proceedings cannot occur on a discretionary basis and must be subject to constitutional guarantees. The first aspect examined was the possibility of the application of appropriate provisions of the Code of Criminal Procedure, which relate to the conditions of interrogation of the accused, as the ministerial act does not provide any information in this respect and the reference to the provisions of the aforementioned Code is limited and does not contain any regulations in this respect. The use of a dogmatic-legal method led to the conclusion that based on the principles of the legis analogy, it is permissible to appropriately apply the provisions on the interrogation of the accused contained in

the Code of Criminal Procedure during the disciplinary proceedings of police officers. According to the author, it is consequently possible to apply deception in a limiting manner, depending on the individual case.

Key words: deception, appropriate application, criminal proceedings, disciplinary responsibility

Резюме: Предметом настоящей статьи является изложение вопроса о возможности использования уловки в ходе допроса сотрудника полиции дисциплинарным уполномоченным в рамках дисциплинарного производства. Вопрос о дисциплинарной ответственности в данном случае не вызывает сомнений, поскольку сотрудники полиции, как представители профессии общественного доверия, должны соответствовать более высоким моральным стандартам. Поэтому существование данного вида ответственности является законным. Однако следует помнить, что ведение дисциплинарного производства не может быть произвольным и должно подчиняться конституционным гарантиям. Первый вопрос, который был рассмотрен – это возможность надлежащего применения положений Уголовно-процессуального кодекса об условиях допроса обвиняемого, поскольку ведомственный закон в этом отношении ничего не говорит, а содержащаяся в нем ссылка на положения Уголовно-процессуального кодекса ограничена и не содержит норм относительно этой области. В статье использован догматико-правовой метод, который позволил сформулировать вывод о том, что согласно принципам аналогии legis допустимо надлежащее применение положений о допросе обвиняемого из Уголовно-процессуального кодекса также к дисциплинарным производствам в отношении сотрудников полиции, и поэтому, по мнению автора, можно применять уловку в ограничительном порядке, в зависимости от конкретного случая.

Ключевые слова: уловка, надлежащее применение, уголовное разбирательство, дисциплинарная ответственность

Резюме: Предметом статті є представлення питання про можливість застосування підступу під час допиту поліцейського дисциплінарним речником у рамках дисциплінарного провадження. Питання дисциплінарної відповідальності поліцейських не викликає жодних сумнівів, адже Поліція, як професія, яка користується суспільною довірою, має відповідати вищим моральним стандартам. Тому наявність такого виду відповідальності є виправданою. Проте слід пам'ятати, що здійснення дисциплінарного провадження не може бути свавільним і відбуватися з урахуванням конституційних гарантій. Перше питання, яке розглядалося, це можливість належного застосування положень Кримінально-процесуального кодексу щодо умов допиту обвинувачених, оскільки відомчий акт про це нічого не говорить, а посилання в ньому на положення Кримінально-процесуального кодексу є обмеженим і нерегульованим у цьому відношенні. Використано догматично-правовий метод, який допоміг сформулювати висновок про допустимість на підставі законодавчої аналогії належного застосування положень КПК про допит обвинуваченого до дисциплінарного провадження поліцейських, і, таким чином, на думку автора, можна обмежено використовувати підступ, залежно від конкретної справию

Ключові слова: підступ, відповідне використання, кримінальне провадження, дисциплінарна відповідальність

Wstęp

Odpowiedzialność dyscyplinarna policjantów uregulowana w ustawie z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji¹ jest rodzajem odpowiedzialności represyjnej pozwalającej na zastosowanie sankcji, przewidzianej w przepisach, stanowiącej dolegliwość dla sprawcy

¹ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1882.

i która to odpowiedzialność opiera się na zasadzie winy². Trybunał Konstytucyjny stoi na stanowisku, że odpowiedzialność dyscyplinarna, mimo iż jest oparta na zasadzie winy i ma represyjny charakter, nie może być utożsamiana z odpowiedzialnością karną, jednakże gwarancje opisane w rozdziale II Konstytucji RP muszą mieć zastosowanie³. Głównym celem odpowiedniego stosowania przepisów procedury karnej jest zapewnienie osobie obwinionej praw i gwarancji zabezpieczających jej interesy w postępowaniu dyscyplinarnym⁴.

Postępowanie dyscyplinarne ma za zadanie odpowiedzieć na pytanie, czy doszło do popełnienia przewinienia dyscyplinarnego, kto je popełnił i jaką należy zastosować sankcję, albo czy należy postępowanie umorzyć. Znalezienie odpowiedzi na te pytania uzależnione jest od ustalenia stanu faktycznego poprzez prawidłowe przeprowadzenie postępowania dowodowego. Nie ulega wątpliwości, że każda decyzja podejmowana w ramach tego postępowania, w szczególności dotycząca ustalenia odpowiedzialności, musi opierać się na prawdziwych ustaleniach faktycznych, a organy prowadzące są zobowiązane do poczynienia tych ustaleń⁵. Organem uprawnionym do przeprowadzenia dowodów jest rzecznik dyscyplinarny, który zgodnie z art. 135e ust. 1 ustawy o Policji „zbiera materiał dowodowy i podejmuje czynności niezbędne do wyjaśnienia sprawy. W szczególności przesłuchuje świadków, obwinionego i pokrzywdzonego, przeprowadza oględziny, konfrontacje, okazania oraz dokonuje odtworzenia przebiegu stanowiących przedmiot rozpoznania zdarzeń lub ich fragmentów. Z czynności tych sporządza się protokoły. Rzecznik dyscyplinarny może także zlecić przeprowadzenie odpowiednich badań”⁶. Ustawodawca wskazując, że rzecznik dyscyplinarny może przesłuchiwać obwinionego, co z perspektywy niniejszego opracowania będzie najistotniejsze, nie podaje nigdzie (ani w ustawie o Policji, ani w aktach wykonawczych do ustawy), jakie warunki, rygory i gwarancje muszą być zachowane przy przesłuchaniu – zatem rodzi się pytanie, według jakich przepisów należy tego dokonać.

Problemem, który pojawia się nie tylko w postępowaniu dyscyplinarnym, lecz w każdym, w którym mamy do czynienia z czynnością przesłuchania, jest

² P. Józwiak, *Naruszenie zasad etyki zawodowej w służbach mundurowych jako przesłanka odpowiedzialności dyscyplinarnej w kontekście zasady nullum crimen sine lege*, w: *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2013, s. 62.

³ Wyrok TK z dnia 7 marca 1994 r., K 7/93, OTK 1994, cz. I, s. 41; Wyrok TK z dnia 8 lipca 2003 r., P10/02, OTK 2003, z. 6A, poz. 62.

⁴ Wyrok TK z dnia 27 lutego 2001 r., K 22/00, OTK 2001, z. 3, poz. 48.

⁵ W. Kozielewicz, *Dowody nielegalne w postępowaniu dyscyplinarnym*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym w służbach mundurowych*, red. B. Janusz-Pohl, B. Różniak-Krzeszewska, Piła 2020, s. 35.

⁶ B. Janusz-Pohl, *Inicjatywa dowodowa – rozważania w kontekście modelu poznania w postępowaniu dyscyplinarnym wobec policjantów*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym...*, s. 57.

możliwość wykorzystania podstępów - w orzecznictwie i literaturze oceniana i traktowana niejednoznacznie. Przedmiotem poniższych rozważań będzie przedstawienie tej problematyki z punktu widzenia możliwości wykorzystania podstępów podczas przesłuchania obwinionego w postępowaniu dyscyplinarnym policji. Badania bazują w dużej mierze na stanowiskach doktrynalnych oraz orzecznictwie z zakresu procesu karnego z wykorzystaniem dogmatyczno-prawnej metody badawczej. Postaram się odpowiedzieć na pytanie, czy podstęp jest dopuszczalny, czy powinien być limitowany oraz czy jego stosowanie jest uzasadnione. Punktem wyjścia do głównych rozważań będzie konieczność zlokalizowania przepisów proceduralnych, które powinny mieć zastosowanie do czynności przesłuchania obwinionego. Rozpocząć należy od udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy przepisy Kodeksu postępowania karnego⁷ dotyczące dowodów mają zastosowanie do postępowania dyscyplinarnego.

1. Odpowiednie stosowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego do postępowania dyscyplinarnego policjantów

Odpowiednie stosowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego⁸ do odpowiedzialności dyscyplinarnej policjantów na pierwszy rzut oka nie budzi wątpliwości. Ustawodawca w ustawie o Policji zawarł odpowiednie uregulowania, jednak w momencie zagłębiania się w nie, pojawia się pytanie, czy rzeczywiście uregulowanie to jest zasadne, czy nie należałoby dokonać odwołania generalnego do przepisów K.p.k. bądź też czy nie właściwsze byłoby poszerzenie obecnie istniejącego odwołania o chociażby przepisy dotyczące postępowania dowodowego (np. o rozdziały 19, 20, 21, 22 K.p.k.). Problem z praktycznego punktu widzenia jest doniosły, biorąc pod uwagę przesłuchanie obwinionego, gdyż ustawa o Policji nie określa procedur postępowania, a dokonane w niej odwołanie do odpowiedniego stosowania przepisów K.p.k. jest ograniczone zakresowo i brak tam odwołania dotyczącego procedur

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 534 z późn. zm. (dalej K.p.k.).

⁸ Art. 135p ust. 1 ustawy o Policji stanowi: „W zakresie nieuregulowanym w niniejszej ustawie do postępowania dyscyplinarnego stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania karnego dotyczące porządku czynności procesowych, z wyjątkiem art. 117 i art. 117a, wezwań, terminów, doręczeń i świadków, z wyłączeniem możliwości nakładania kar porządkowych oraz konfrontacji, okazania, oględzin i eksperymentu procesowego. W postępowaniu dyscyplinarnym do świadków nie stosuje się przepisu art. 184 Kodeksu postępowania karnego”.

stosowanych przy tej czynności. Zatem pojawia się pytanie: co zrobić? Czy funkcjonariusz policji będący rzecznikiem dyscyplinarnym i prowadzącym postępowanie dowodowe ma przesłuchiwać zgodnie ze sztuką, którą zna z racji wykonywanego zawodu i która opiera się na przepisach K.p.k.? Czy może nie jest tą sztuką związany i może wyjść poza jej ramy? W większości przypadków funkcjonariusze będąc wyuczeni procedury, postąpią zgodnie z nią. Jednak pozostaje pytanie, co w sytuacji, gdy rzecznik dyscyplinarny wyjdzie poza dozwolone zachowania?

Rozwiązanie, które przyjął ustawodawca w ustawie o Policji, gdzie odsyła do K.p.k. w zakresie znacznie ograniczonym, jest rozwiązaniem wyjątkowym, gdyż zazwyczaj odwołanie do przepisów K.p.k. w innych reżimach odpowiedzialności dyscyplinarnej jest zdecydowanie szersze⁹. Rozwiązanie, o którym mowa, może wynikać z pierwotnego uregulowania odpowiedzialności dyscyplinarnej w Policji. Postępowanie to miało charakter wyłącznie gabinetowy, nie przewidywało rozprawy, tym samym ustawodawca uznał, że odwołanie generalne do K.p.k. jest zbędne. Niestety, nic bardziej mylnego, gdyż brak takiego odwołania rodzi szereg trudności interpretacyjnych¹⁰, zwłaszcza że czynność przesłuchania na etapie wstępnym należy do organu jednoosobowego, który musi wiedzieć, jakie czynności może podjąć, a jakich winien zaniechać. Odnosząc się do czynności przesłuchania obwinionego policjanta, należy się zastanowić, jak ma ono przebiegać. Ustawa o Policji w art. 135e ust. 1 wskazuje jedynie, że rzecznik dyscyplinarny w ramach zbierania materiału dowodowego m.in. przesłuchuje podejrzanego, bez opisanego procedury jego przeprowadzenia. Ustawa milczy w tym zakresie, nie posiada samodzielnego uregulowania, jak też nie odsyła do odpowiedniego stosowania K.p.k. Wydawałoby się, że skoro kwestie te zostały pominięte w ustawie, to doprecyzowanie procedury winno nastąpić w rozporządzeniu wykonawczym¹¹ wydanym na podstawie delegacji ustawowej zawartej w art. 139 ustawy o Policji, jednak nic takiego nie ma miejsca. Rozporządzenie reguluje jedynie kwestie dokumentowania przeprowadzonych czynności, zawiera wzory, które niewątpliwie ułatwiają pracę organom

⁹ Przykładowo odesłanie w szerszym zakresie do przepisów K.p.k. znajdziemy w art. 128 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz. U. z 2020 r. poz. 2072; art. 171 pkt 1 ustawy z dnia 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze, Dz. U. z 2022 r. poz. 1247; art. 74 (1) pkt 1 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych, Dz. U. z 2022 r. poz. 1166; art. 95n pkt 1 ustawy z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze, Dz. U. z 2022 r. poz. 1184.

¹⁰ P. Józwiak, *Stosowanie prawa karnego materialnego i procesowego w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów (zarys problematyki)*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011, s. 32.

¹¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 28 września 2021 r. w sprawie obiegu dokumentów związanych z postępowaniem dyscyplinarnym w stosunku do policjantów, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1778.

dyscyplinarnym, ale nie podaje procedur prowadzenia czynności. Rodzi się pytanie, co w takiej sytuacji ma zrobić prowadzący czynność – według jakich przepisów ją prowadzić. Należy uznać, że uzasadnione będzie zastosowanie przepisów K.p.k. do prowadzenia przesłuchania obwinionego, gdyż, jak słusznie wskazuje się w doktrynie, zasadne jest posłużenie się analogią legis, która nie jest ograniczona wyłącznie do przypadków występowania klauzul odsyłających, ale pozwala na rozwiązanie nieuregulowanych w ogóle przez ustawodawcę kwestii, wobec czego rozwiązuje problem luk rzeczywistych¹², z którymi niewątpliwie mamy tu do czynienia. Należy zatem stwierdzić, że przesłuchanie obwinionego policjanta w ramach postępowania dyscyplinarnego będzie odpowiadało rygorom przepisów K.p.k., tak więc znajdą tu zastosowanie przepisy dotyczące zakazów dowodowych, jak też czynności przesłuchania.

2. Definicja podstępu

Rozważania dotyczące podstępu opierają się na opracowaniach dotyczących tego zagadnienia podejmowanego na gruncie postępowania karnego, co jest uzasadnione, ponieważ do przesłuchania obwinionego stosujemy na zasadach analogii legis przepisy postępowania karnego. Zgodnie z semiotyką logiczną podstęp jest nazwą nieostrą¹³. Ustawodawca w Kodeksie postępowania karnego nie posługuje się tym terminem, zatem nie znajdziemy również definicji podstępu. Luka ta powoduje, że jego pojmowanie może rodzić problemy. Zgodnie ze słownikowym znaczeniem, przez podstęp rozumie się „sprytnie działanie mające na celu oszukanie kogoś”¹⁴. W doktrynie znajdziemy szereg prób definiowania pojęcia podstępu, ale ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na kompleksowe ich przedstawienie, dlatego wskażę jedynie te, które moim zdaniem najbardziej obrazują to zagadnienie. Marian Cieślak uznaje, że podstęp to świadome wprowadzenie w błąd lub wykorzystanie tego błędu¹⁵. T. Hanausek definiuje podstęp jako zamierzone wprowa-

¹² B. Janusz-Pohl, *Analogia legis na gruncie ustawy o Policji – zagadnienia wybrane*, w: *Odpowiednie stosowanie przepisów innych ustaw w sprawach dyscyplinarnych w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, W. Kozielewicz, K. Opaliński, Piła 2017, s. 23; B. Baran, *Postępowania dyscyplinarne w sprawach funkcjonariuszy formacji policyjnych. Modele i zasady*, Warszawa 2021, s. 50–51.

¹³ M. Toruński, *Podstęp użyty wobec oskarżonego jako dowód prywatny – uwagi de lege ferenda w świetle nowelizacji kodeksu postępowania karnego*, Forum Prawnicze 2015, nr 1, s. 63.

¹⁴ <https://sjp.pwn.pl/sjp/podstep;2502813.html> [dostęp: 10.08.2022 r.].

¹⁵ M. Cieślak, *Nieważność orzeczeń w procesie karnym PRL*, Warszawa 1965, s. 131.

dzenie w błąd osoby celem wywołania u niej określonego zachowania, zazwyczaj przejawiające się w postaci stworzenia sytuacji zawierającej pozorne lub fikcyjne elementy, które osoba ta uznaje za tożsame z jej wyobrażeniem i dlatego decyduje się dobrowolnie podjąć jakieś zachowanie¹⁶. Natomiast zdaniem M. Klejnowskiej podstępem będzie również utrwalenie istniejącego błędu u innej osoby i utwierdzenie jej w przekonaniu o fałszywym wyobrażeniu o rzeczywistym stanie rzeczy, aby skłonić ją do określonego zachowania¹⁷. P. Rogoziński umiejscawia podstęp w szerszym zakresowo pojęciu, jakim jest przymus, który jest zakazany na podstawie art. 171 § 5 K.p.k. i stanowi środek oddziaływania na wypowiedzi osoby przesłuchiwanej, a wyjaśnienia, zeznania oraz oświadczenia uzyskane w ten sposób nie mogą stanowić dowodu¹⁸.

3. Dopuszczalność podstępu

Obwiniony w ramach postępowania dyscyplinarnego musi mieć możliwość swobodnego dysponowania prawami, zatem musi posiadać uprawnienie do dowolnego kształtowania swojego zachowania podczas postępowania, które jego zdaniem będzie dla niego najbardziej korzystne¹⁹, stąd też należy zapewnić mu możliwość swobody wypowiedzi podczas przesłuchania. Rzecznik dyscyplinarny przesłuchując obwinionego, nie może stosować niedozwolonych metod przesłuchania. Ustawa o Policji nie przewiduje zakazów dowodowych. Nie odsyła też bezpośrednio do odpowiedniego stosowania w tym zakresie przepisów K.p.k. Na tej podstawie można by wysunąć wniosek, że takie zakazy w procedurze dyscyplinarnej policjantów nie istnieją, co oczywiście jest stwierdzeniem błędnym. Jak wcześniej zostało wykazane, z uwagi na możliwość stosowania analogii legis bądź też, jak słusznie twierdzi Barbara Janusz-Pohl²⁰, art. 135f ust. 7 pkt 3 ustawy o Policji regulujący kwestię oddalenia wniosku dowodowego z uwagi na niedopuszczalność jego przeprowadze-

¹⁶ T. Hanausek, *Zarys taktyki kryminalistycznej*, Warszawa 1994, s. 61.

¹⁷ M. Klejnowska, *Oskarżony jako osobowe źródło informacji o przestępstwie*, Kraków 2004, s. 293.

¹⁸ P. Rogoziński, *Kwestia dopuszczalności stosowania podstępu wobec uczestników procesu a względna postać zasady informacji prawnej (art. 16 § 2 k.p.k.)*, w: *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja*, red. W. Cieślak, S. Steinborn, Warszawa 2013, s. 1014.

¹⁹ B. Bieńkowska, *Dyspozycyjność stron w procesie karnym na tle zasady kontryktoryjności*, *Przegląd Sądowy* 1994, nr 6, s. 34.

²⁰ B. Janusz-Pohl, *Wpływ ustawy karnoprocesowej na model postępowania dyscyplinarnego w Policji*, w: *Węzłowe problemy prawa dyscyplinarnego w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2012, s. 51.

nia pozwala na zastosowanie karnoprosesowej instytucji zakazów dowodowych, w tym art. 171 § 5 K.p.k. Pojęcie zakazu dowodowego, funkcjonujące w prawie dowodowym, rozumiane jest jako reguła zabraniająca przeprowadzenia dowodu w określonych warunkach bądź ograniczająca poszukiwanie lub wydobywanie dowodów²¹. Zakazem dowodowym będzie ograniczenie swobody wypowiedzi, co, jak było wielokrotnie wykazywane, jest niedopuszczane, zatem jeżeli podstęp wpływa na tę swobodę, należy zaliczyć go do zakazów dowodowych. Natomiast w sytuacji, gdy brak jest jego oddziaływania na swobodę wypowiedzi przesłuchiwanego, podstęp nie można do zaliczyć rzeczonych zakazów.

Podstęp jako taki nie może być zaliczany w poczet zakazów dowodowych, dlatego stoję na stanowisku, że może on być wykorzystywany podczas przesłuchania obwinionego policjanta, jednak granice jego zastosowania powinny być limitowane i wolne od podstawowych przesłanek zakazów dowodowych z art. 171 K.p.k. (przymusu, groźby czy innego wpływu, np. chemicznego czy farmakologicznego).

Podstęp należy zaliczyć do środków, które charakteryzują się wysoką skutecznością w walce z przestępczością²², jednakże czy należy uznać jego stosowanie za zgodne z przepisami prawa, zasadami etyki i wartościami moralnymi? Za sprawą podstępu osoba zostaje wprowadzona w błąd, co może skutkować wpływem na swobodę jej wypowiedzi – tym samym wówczas winien zostać zastosowany przepis art. 171 § 7 K.p.k. dyskwalifikujący ten dowód. Niemniej sprawa nie jest taka prosta jak mogłoby się wydawać, należałoby przeanalizować różnego rodzaju sytuacje, w których podstęp byłby częściowo uzasadniony.

Wśród przedstawicieli doktryny można wyróżnić dwie grupy, z których pierwsza stoi na stanowisku, że podstęp jest niedopuszczalny²³, a druga go dopuszcza²⁴. Każda z grup definiuje podstęp w odmienny sposób. Przedstawiciele tej pierwszej najczęściej utożsamiają go z wprowadzeniem w błąd lub jego wykorzystaniem. Natomiast reprezentujący drugi nurt rozszerzają jego zakres o wyraźne lub pośrednio

²¹ M. Cieślak, *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2011, s. 242.

²² B. Kurzępa, *Podstęp w toku czynności karnoprosesowych i operacyjnych*, Toruń 2003, s. 13.

²³ Takie stanowisko reprezentują m.in.: R. Łyczywek, *Wypowiedzi w warunkach wyłączających ich swobodę (art. 157 § 2 k.p.k.)*, Państwo i Prawo 1974, z. 4, s. 119; S. Waltoś, *Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karnym*, Państwo i Prawo 1975, z. 10, s. 70–71; P. Kruszyński, *Prawo podejrzanego do obrony w nowym k.p.k.*, w: *Nowa kodyfikacja karna. Kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe*, red. E. Skrętowicz, Warszawa 1997, s. 122–123; Z. Kwiatkowski, *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005, s. 292.

²⁴ Do tej grupy zalicza się: B. Kurzępa, *Podstęp...*, s. 51; A. Cader, *Podstęp a swoboda wypowiedzi oskarżonego w świetle art. 171 k.p.k.*, *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 2002*, t. 10, s. 92; P. Rogoziński, *Kwestia dopuszczalności stosowania podstępu...*, s. 1015; B. Janusz-Pohl, *Formalizacja i konwencjonalizacja jako instrumenty analizy czynności karnoprosesowych w prawie polskim*, Poznań 2017, s. 116.

niezgodne z prawdą informowanie osoby przesłuchiwanej oraz zadawanie jej podchwytliwych pytań²⁵. Warto również wskazać, że ustawodawca w trakcie prac legislacyjnych w 1993 r. zajmował się zagadnieniem podstępu, kiedy uznano, że jest on niedopuszczalny. Finalnie przesłanka ta została wyeliminowana z przepisu art. 171 K.p.k., tym samym podstęp nie został zakwalifikowany jako niedozwolona metoda przeprowadzenia dowodów z osobowych źródeł dowodowych²⁶. Należy uznać, że dopuszczalne jest stosowanie podstępu, jeżeli nie wpływa on na swobodę wypowiedzi osoby przesłuchiwanej²⁷, przez którą to swobodę rozumie się „stan, w którym przesłuchiwany zachowuje pełną, nieskrępowaną możliwość formułowania swojego oświadczenia dowodowego, zgodnie ze swoją wolą”²⁸. Zatem z punktu widzenia naruszenia norm prawnych podstęp jest dozwolony. Wobec tego, czy można uznać, że organ przesłuchujący będzie wpływał na swobodę wypowiedzi przesłuchiwanego, gdy podczas przesłuchania poda mu wybiórcze informacje na temat posiadanego dowodu? Przykładowo, przesłuchujący wskaże, że organy dysponują nagraniem z monitoringu z miejsca i momentu zdarzenia, gdzie wszystko zostało zarejestrowane, pomijając jednak kwestię, że osoba na nim widoczna stoi tyłem i jest nie do rozpoznania. Niewątpliwie w przedstawionej sytuacji został zastosowany podstęp. Takie działanie organu powoduje u przesłuchiwanego chęć złożenia wyjaśnień zgodnych z prawdą. Czy w tej sytuacji możemy uznać, że podstęp organów wpłynął na swobodę wypowiedzi obwinionego? Moim zdaniem – nie, gdyż organ przesłuchujący nie wywarł w żaden sposób presji na obwinionego. Miał on nadal możliwość swobodnego kształtowania swoich wypowiedzi oraz postrzegania swojej sytuacji. Oczywiście jest, że wiele zależy od psychiki przesłuchiwanego, ponieważ przedstawione wyżej stwierdzenie na jednej osobie może wywrzeć wrażenie, że organy wiedzą już wszystko i powiedzenie prawdy może przynieść korzyść przesłuchiwanemu, co skłoni go do pełnego złożenia wyjaśnień. Natomiast inny obwiniony może stwierdzić, że jest to blef ze strony przesłuchującego i skorzystać z prawa odmowy złożenia wyjaśnień. Należy zgodzić się ze stanowiskiem T. Hanauska, który wskazuje, że „w ramach przesłuchania podejrzanego niektóre formy podstępu mogą być uznane za dopuszczalne, lecz tylko w postaci np. jednostkowych wypowiedzi, które nie stanowią «zabiegów», a więc pewnych kompleksów działań. Jednakże nawet takie formy podstępu obwarowane są pewnymi warunkami, a mianowicie:

²⁵ M. Nawrocki, *Błąd jako znamię typu czynu zabronionego w polskim prawie karnym*, Szczecin 2019, s. 210–211.

²⁶ J. Kudrelek, *Podstęp w postępowaniu karnym a zasady etyki zawodowej*, w: *Zasady etyki zawodowej...*, s. 96.

²⁷ M. Klejnowska, *Oskarżony...*, s. 294.

²⁸ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1. Artykuły 1–467, Warszawa 2014, s. 579.

- 1) stosowanie podstępu nie może być realizowane w sposób sprzeczny z prawem, a więc np. przy użyciu groźby lub poprzez tworzenie sytuacji przymusowych,
- 2) niedopuszczalne jest wprowadzenie podejrzanego w błąd dotyczący jego sytuacji procesowej lub jego uprawnień procesowych,
- 3) nie wolno podejrzanego wprowadzać w błąd poprzez dawanie mu obietnic, których spełnienie nie jest zależne od prowadzącego przesłuchanie ani takich, z których dający te obietnice nie zamierza się wywiązać,
- 4) nie wolno podejrzanego wprowadzać w błąd dotyczący jego stanu zdrowia albo sytuacji osobistej jego lub osób mu bliskich²⁹.

Zaprobować należy stanowisko W. Daszkiewicza, który wskazuje, że podstęp można zakwalifikować do „warunków wyłączających swobodę wypowiedzi pewnych zachowań, które mogą wprawdzie wpływać na proces motywacyjny osoby przesłuchiwanej – np. mogą przyczynić się do przyznania się oskarżonego do przestępstwa – nie odbierają jej jednak możliwości wyboru treści składanych oświadczeń”³⁰.

Niewątpliwie podstęp jest zachowaniem celowym, a w działaniach organów procesowych najczęściej zmierza do uzyskania dowodów obciążających daną osobę³¹. Zasadność użycia podstępu podczas przesłuchania każdorazowo winna być oceniana w odniesieniu do określonego stanu faktycznego, nie da się stworzyć generalnej reguły zakazującej czy też zezwalającej na jego stosowanie. Czasami posłużenie się podstępem jest jedyną możliwością uzyskania dowodu. Przykładem wskazywanym w literaturze jest sprawa, w której doszło do użycia podstępu, by uzyskać próbkę materiału biologicznego do badań DNA. Sytuacja miała miejsce w Stanach Zjednoczonych, ale pokazuje skuteczność podstępu, gdyż doprowadzono do wykrycia sprawcy przestępstwa popełnionego w 1982 r. (gwałt i morderstwo 13-letniej dziewczynki, na miejscu zbrodni znaleziono nasienie mordercy). Funkcjonariusze Policji w przedmiotowym przykładzie, po 20 latach od zdarzenia, wysłali list do osoby podejrzanego, jako kancelaria prawna, zapraszając ją do wzięcia udziału w obywatelskiej akcji prawnej przeciwko opłatom parkingowym. Osoba podejrzana odpisała, zakleiła kopertę zwilżając ją językiem i odesłała nadawcy. Tym samym policja weszła w posiadanie materiału porównawczego, który potwierdził sprawstwo. Zabieg ten doprowadził do wykrycia i skazania sprawcy przestępstwa

²⁹ T. Hanausek, *Kryminalistyka*, Warszawa 2004, s. 220–221.

³⁰ W. Daszkiewicz, *Swoboda wypowiedzi jako przesłanka ważności w procesie karnym*, Państwo i Prawo 1979, z. 8–9, s. 74.

³¹ Z. Sobolewski, *Samooskarżenie w świetle prawa karnego (nemo se ipsum accusare tenetur)*, Warszawa 1982, s. 111.

sprzed lat³². Przykład ten doskonale obrazuje skuteczność pewnych metod, które z punktu widzenia etyki i moralności mogą być oceniane negatywnie. W tym miejscu warto przywołać pogląd przedstawiony przez Radosława Kopra, wskazujący, że podstęp jako taki powinien być oceniany negatywnie, gdyż opiera się na oszustwie, zmyleniu osoby wskutek użycia określonych zabiegów. Jednak z drugiej strony można zgodzić się na jego wykorzystanie, gdyż nie sposób kompleksowo wykluczyć celowości i przydatności jego stosowania w wyjątkowych wypadkach uzasadnionych szczególnymi okolicznościami³³. Niewątpliwie w przywołanym przykładzie mamy do czynienia z taką sytuacją. Podobnie, jeżeli weźmiemy pod uwagę sytuację, gdy przed przesłuchującym siedzi porywacz, który nie chce wyjawić miejsca ukrycia ofiary – czy w takiej sytuacji z punktu widzenia stanu wyższej konieczności nie należałoby zastosować moralnie wątpliwych metod w postaci podstępu, nie mówiąc już o zakazanych metodach przesłuchań?³⁴

Stoję na stanowisku, że stosowanie podstępu w postępowaniu karnym, jak i w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów, podczas przesłuchania jest dopuszczalne, jednak w każdej sytuacji jego wykorzystanie powinno być oceniane indywidualnie. Należy miarkować jego stosowanie, mając na uwadze konieczność wypełniania celów i zadań postępowania karnego, lecz także respektowania gwarancji i praw podejrzanego. Stąd wydaje się słuszne stwierdzenie, że konieczne jest wyeliminowanie dowodu, który został uzyskany za pomocą podstępu i w którym wystąpił przymus psychiczny lub utajona groźba³⁵. Podobnie w sytuacji, gdy zostanie zachwiana zasada lojalności procesowej, której winni przestrzegać przedstawiciele organów ścigania – zatem w razie gdy podstęp polegałby na nieudzieleniu niezbędnych pouczeń przed przesłuchaniem podejrzanego³⁶. Jednakże wprowadzenie w błąd osoby przesłuchiwanej nie wyłącza możliwości dowolnego kształtowania

³² J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, *Granice podstępu w przesłuchaniu podejrzanego*, w: *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, red. V. Konarska-Wrzošek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Toruń 2010, s. 76.

³³ R. Koper, *Problem dopuszczalności stosowania podstępu wobec świadka w procesie karnym*, *Prokuratura i Prawo* 2018, nr 7–8, s. 25.

³⁴ Za przykład może posłużyć zdarzenie, kiedy to niemieccy policjanci użyli groźby wobec porywacza 10-letniego chłopca, celem uzyskania informacji o miejscu jego przebywania. Przypadek ten wywołał niemałe poruszenie w społeczeństwie, rozgorzała wówczas dyskusja na temat możliwości stosowania niedozwolonych metod podczas przesłuchania w skrajnie niebezpiecznych sytuacjach. Szczegółowy opis sprawy przedstawił P. Nalewajko, *O torturach i nieludzkim traktowaniu – uwagi na gruncie kazusu niemieckiego policjanta Wolfganga Daschnera*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011, s. 149–160.

³⁵ M. Kurowski, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, red. D. Świecki, Warszawa 2015, s. 591.

³⁶ D. Gruszecka, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Skorupka, Warszawa 2016, s. 366.

wypowiedzi. Odwołując się do orzecznictwa, sygnalizuje się, że możliwe jest informowanie podejrzanego o dowodach obciążających³⁷, fortel ten nie zabrania użycia uzyskanego w ten sposób dowodu³⁸. Konieczne jest w tym miejscu wskazanie, że zasada lojalności procesowej³⁹ według M. Cieślaka to dyrektywa, zgodnie z którą uczestnicy procesu powinni wykonywać swoje obowiązki i uprawnienia procesowe w sposób uczciwy, bez naruszenia powszechnie uznanych reguł moralnych, a zwłaszcza z wyłączeniem podstępu i wykorzystywania cudzej nieświadomości lub przymusowego położenia⁴⁰. Natomiast R. Kmiecik zawęził krąg adresatów omawianej zasady wyłącznie do organów procesowych⁴¹. Zasada ta bywa również przez niektórych autorów utożsamiana z zasadą informacji procesowej⁴², która zobowiązuje organy procesowe do informowania uczestników procesowych o ich prawach i obowiązkach. Za główny cel zasady lojalności procesowej należy uznać efektywne zabezpieczenie praw i interesów podmiotów występujących w procesie karnym, niezależnie od wiedzy, jaką dysponują, poziomu wykształcenia czy posiadania fachowej pomocy prawnika⁴³. Biorąc pod uwagę powyższe, może pojawić się wątpliwość co do możliwości stosowania podstępu podczas przesłuchania. Stoję konsekwentnie na stanowisku, że w niektórych układach procesowych uciekanie się do podstępu będzie jedyną metodą prowadzącą do uzyskania pełnego obrazu sprawy. Oczywiście korzystanie z tej metody winno być limitowane i nienadużywane.

Niewątpliwie można uznać, że podstęp mieści się w ramach taktyk stosowanych podczas przesłuchań, zatem jest zgodny z punktu widzenia procedury, ale może podlegać osądowi ze względów etycznych⁴⁴. Osoby przesłuchujące, prowadzące czynność, będące przedstawicielami szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości, winny zachowywać się zgodnie z etyką danego zawodu, tak więc uchybienia normom etycznym należy rozpatrywać w reżimie odpowiedzialności dyscyplinarnej⁴⁵.

³⁷ Wyrok SA w Katowicach z dnia 19 lutego 2008 r., II AKa 17/08, Prokuratura i Prawo 2008, nr 10, poz. 37.

³⁸ M. Kurowski, w: *Kodeks postępowania karnego*, t. 1. *Komentarz aktualizowany*, red. D. Świecki, 2022 [wyd. el. LEX], art. 171.

³⁹ Więcej na temat zasad procesowych zob. O. Bogucki, A. Gerecka-Żołyńska, T. Grzegorzczak, P. Hofmański, C. Kulesza, M. Rogacka-Rzewnicka, A. Sakowicz, S. Waltoś, P. Wiliński, K. Zgryzek, M. Zieliński, *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 3. *Zasady procesu karnego*, Warszawa 2013.

⁴⁰ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 367–368.

⁴¹ R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2006, s. 136.

⁴² B. Bieńkowska, P. Kruszyński, C. Kulesza, P. Piszczek, S. Pawelec, *Wykład prawa karnego procesowego*, red. P. Kruszyński, Białystok 2012, s. 96–97; T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 104.

⁴³ M. Żbikowska, *Zasada lojalności w procesie karnym (odniesiona do pokrzywdzonego)*, Toruń 2015, s. 81.

⁴⁴ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1999, s. 639.

⁴⁵ R. Kaczor, *Niedozwolone sposoby przesłuchania*, Prokuratura i Prawo 2009, nr 3, s. 118.

Warto również zastanowić się, czy rzeczywiście sprawy dyscyplinarne policjantów, podlegające wyłącznie reżimowi tej odpowiedzialności, dają prawo przesłuchującemu wykorzystania tak niejednoznacznej metody w przesłuchaniu, jaką jest podstęp. W moim odczuciu w wyjątkowych sytuacjach w postępowaniu karnym użycie podstępu jest uzasadnione, zwłaszcza w sytuacji, gdy dzięki podstępowi możemy uzyskać od przesłuchiwanego niezbędne informacje, które np. doprowadzą do uwolnienia zakładnika przetrzymywanego w nieznanym miejscu. Natomiast przy odnoszeniu tej problematyki do spraw dyscyplinarnych, można by rozważyć, czy rzeczywiście sięgnięcie po podstęp nie jest działaniem nadmiernie dolegliwym. Waga spraw, podlegających wyłącznie odpowiedzialności dyscyplinarnej, nie jest tak wielka, jak w przypadku przestępstw, jednak myślę, że należy dopuścić taką możliwość w sytuacjach nadzwyczajnych i uzasadnionych okolicznościami.

Zakończenie

Od ponad dekady⁴⁶ postuluje się, by ustawodawca dokonał poszerzenia odpowiedzialności dyscyplinarnej policjantów. Postulat wydaje się zasadny, gdyż klauzula odpowiedzialności dyscyplinarnej pozwala na możliwość dokonania wyboru przepisów, które są niezbędne do właściwego prowadzenia postępowania dyscyplinarnego. Rozwiązania takie funkcjonują w wielu ustawach przewidujących odpowiedzialność dyscyplinarną. Oczywiście pójście tą drogą może rodzić pewne niebezpieczeństwo, bo pamiętajmy, że wykonywanie szeroko rozumianego sądownictwa dyscyplinarnego policjantów leży w większości w rękach osób niebędących prawnikami i takie generalne odesłanie stwarza ryzyko zagubienia się w przepisach. Zatem bardziej zasadnym byłoby odesłanie do uregulowań dotyczących poszczególnych rozdziałów K.p.k., które rzeczywiście mogą znaleźć zastosowanie w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów. Niektórzy autorzy uważają, że mimo braku w ustawie o Policji generalnego odesłania do odpowiedniego stosowania przepisów K.p.k., należy je zastosować w sytuacji, gdy jest to niezbędne do prawidłowego przeprowadzenia czynności, a przepisy branżowe nie regulują danej procedury⁴⁷.

⁴⁶ P. Józwiak, *Stosowanie prawa karnego...*, s. 40.

⁴⁷ S. Stypuła, *Dyskwalifikacja dowodu w postępowaniu dyscyplinarnym*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011, s. 84; I. Adamczak, *Ocena dowodów w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym w służbach mundurowych*, red. B. Janusz-Pohl, B. Różniak-Krzyszewska, Piła 2020, s. 29.

Co do możliwości stosowania podstępu w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów, twierdzę, że jest ona dopuszczalna, podobnie jak ma to miejsce w reżimie odpowiedzialności karnej. Tak więc rzecznik dyscyplinarny prowadzący przesłuchanie obwinionego policjanta może posługiwać się podstępem celem uzyskania informacji pozwalających mu na uzyskanie pełnego obrazu zdarzenia stanowiącego przewinienie dyscyplinarne. Oczywiście, wykorzystanie podstępu nie może być bezrefleksyjne i nie może prowadzić do nadużyć, które wpłyną na ograniczenie gwarancji przysługujących obwinionemu w postępowaniu dyscyplinarnym, stąd niedopuszczalne będzie wykorzystanie środków mających wpływ na swobodę wypowiedzi przesłuchiwanego. Co ważne, w sytuacji, gdy obrona chciałaby podważyć wyjaśnienia uzyskane przez organy ścigania z wykorzystaniem podstępu, musi wykazać, że rzeczywiście doszło do wykorzystania niedozwolonej metody⁴⁸.

Warto byłoby się zastanowić nad ujawnieniem w protokole przesłuchania bądź w jego załączniku informacji, że przesłuchujący podczas czynności uciekł się do podstępu. Wskazanie tego w aktach sprawy dawałoby możliwość organowi wydającemu orzeczenie podjęcia decyzji, czy daje wiarę rzetelności tak przeprowadzonego przesłuchania, czy też nie. Niewątpliwie wpłynęłoby to na zapewnienie gwarancji oskarżonego/obwinionego. W żadnym stopniu nie oddziaływałoby to negatywnie na przebieg postępowania, gdyż oskarżony, w sytuacji gdy zastosowanie podstępu przez organy nie jest nigdzie ujawnione i tak może kwestionować prawidłowość odebranych od niego wyjaśnień. Zgodnie z art. 134ha ust. 2 ustawy o Policji „przełożony dyscyplinarny i rzecznik dyscyplinarny kształtują swoje przekonanie na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów, ocenianych swobodnie, z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego”. Zatem uzyskanie pełnego obrazu warunków przeprowadzanych czynności wpłynęłoby korzystnie na wydawane rozstrzygnięcia.

Bibliografia

- Adamczak I., *Ocena dowodów w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym w służbach mundurowych*, red. B. Janusz-Pohl, B. Różniak-Krzeszewska, Piła 2020.
- Baran B., *Postępowania dyscyplinarne w sprawach funkcjonariuszy formacji policyjnych. Modele i zasady*, Warszawa 2021.

⁴⁸ Wyrok SA w Łodzi z dnia 27 września 2012 r., II AKa 83/12, LEX nr 1220567.

- Bieńkowska B., *Dyspozycyjność stron w procesie karnym na tle zasady kontradiktoryjności*, Przegląd Sądowy 1994, nr 6.
- Bieńkowska B., Kruszyński P., Kulesza C., Piszczek P., Pawelec S., *Wykład prawa karnego procesowego*, red. P. Kruszyński, Białystok 2012.
- Bogucki O., Gerecka-Żołyńska A., Grzegorzczak T., Hofmański P., Kulesza C., Rogacka-Rzewnicka M., Sakowicz A., Waltoś S., Wiliński P., Zgryzek K., Zieliński M., *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 3. *Zasady procesu karnego*, red. P. Wiliński, Warszawa 2013.
- Cader A., *Podstęp a swoboda wypowiedzi oskarżonego w świetle art. 171 k.p.k.*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 2002, t. 10.
- Cieślak M., *Nieważność orzeczeń w procesie karnym PRL*, Warszawa 1965.
- Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984.
- Cieślak M., *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2011.
- Daszkiewicz W., *Swoboda wypowiedzi jako przesłanka ważności w procesie karnym*, Państwo i Prawo 1979, z. 8–9.
- Gruszecka D., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Skorupka, Warszawa 2016.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego*, t. 1. *Artykuły 1–467*, Warszawa 2014.
- Hanausek T., *Kryminalistyka*, Warszawa 2004.
- Hanausek T., *Zarys taktyki kryminalistycznej*, Warszawa 1994.
- Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1999.
- <https://sjp.pwn.pl/sjp/podstep;2502813.html> [dostęp: 10.08.2022 r.].
- Janusz-Pohl B., *Analogia legis na gruncie ustawy o Policji – zagadnienia wybrane*, w: *Odpowiednie stosowanie przepisów innych ustaw w sprawach dyscyplinarnych w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, W. Koziół, K. Opaliński, Piła 2017.
- Janusz-Pohl B., *Formalizacja i konwencjonalizacja jako instrumenty analizy czynności karno-procesowych w prawie polskim*, Poznań 2017.
- Janusz-Pohl B., *Inicjatywa dowodowa – rozważania w kontekście modelu poznania w postępowaniu dyscyplinarnym wobec policjantów*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym w służbach mundurowych*, red. B. Janusz-Pohl, B. Różniak-Krzeszewska, Piła 2020.
- Janusz-Pohl B., *Wpływ ustawy karnoprocesowej na model postępowania dyscyplinarnego w Policji*, w: *Węzłowe problemy prawa dyscyplinarnego w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2012.
- Józwiak P., *Naruszenie zasad etyki zawodowej w służbach mundurowych jako przesłanka odpowiedzialności dyscyplinarnej w kontekście zasady nullum crimen sine lege*, w: *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2013.
- Józwiak P., *Stosowanie prawa karnego materialnego i procesowego w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów (zarys problematyki)*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011.
- Kaczor R., *Niedozwolone sposoby przesłuchania*, Prokuratura i Prawo 2009, nr 3.
- Klejnowska M., *Oskarżony jako osobowe źródło informacji o przestępstwie*, Kraków 2004.
- Kmieciak R., Skrętowicz E., *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2006.
- Koper R., *Problem dopuszczalności stosowania podstępu wobec świadka w procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 2018, nr 7–8.

- Kozielewicz W., *Dowody nielegalne w postępowaniu dyscyplinarnym*, w: *Dowody w postępowaniu dyscyplinarnym w służbach mundurowych*, red. B. Janusz-Pohl, B. Różniak-Krzyszewska, Piła 2020.
- Kruszyński P., *Prawo podejrzanego do obrony w nowym k.p.k.*, w: *Nowa kodyfikacja karna. Kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe*, red. E. Skrętowicz, Warszawa 1997.
- Kudrelek J., *Podstęp w postępowaniu karnym a zasady etyki zawodowej*, w: *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2013.
- Kurowski M., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, red. D. Świecki, Warszawa 2015.
- Kurowski M., w: *Kodeks postępowania karnego, t. 1. Komentarz aktualizowany*, red. D. Świecki, 2022 [wyd. el. LEX].
- Kurzępa B., *Podstęp w toku czynności karnoprosesowych i operacyjnych*, Toruń 2003.
- Kwiatkowski Z., *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005.
- Łyczewek R., *Wypowiedzi w warunkach wyłączających ich swobodę (art. 157 § 2 k.p.k.)*, Państwo i Prawo 1974, z. 4.
- Nalewajko P., *O torturach i nieludzkim traktowaniu – uwagi na gruncie kazusu niemieckiego policjanta Wolfganga Daschnera*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011.
- Nawrocki M., *Błąd jako znamię typu czynu zabronionego w polskim prawie karnym*, Szczecin 2019.
- Rogoziński P., *Kwestia dopuszczalności stosowania podstępu wobec uczestników procesu a względna postać zasady informacji prawnej (art. 16 § 2 k.p.k.)*, w: *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacje*, red. W. Cieślak, S. Steinborn, Warszawa 2013.
- Sobolewski Z., *Samooskarżenie w świetle prawa karnego (nemo se ipsum accusare tenetur)*, Warszawa 1982.
- Stypuła S., *Dyskwalifikacja dowodu w postępowaniu dyscyplinarnym*, w: *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011.
- Toruński M., *Podstęp użyty wobec oskarżonego jako dowód prywatny – uwagi de lege ferenda w świetle nowelizacji kodeksu postępowania karnego*, Forum Prawnicze 2015, nr 1.
- Waltoś S., *Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karnym*, Państwo i Prawo 1975, z. 10.
- Wójcikiewicz J., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., *Granice podstępu w przesłuchaniu podejrzanego*, w: *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, red. V. Konarska-Wrzosek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Toruń 2010.
- Żbikowska M., *Zasada lojalności w procesie karnym (odniesiona do pokrzywdzonego)*, Toruń 2015.